

AZƏRBAYCANDA XEYRİYYƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN YARANMASI (XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)

Zakir Kərimov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Zakir.kerimov.1955@mail.ru

Açar sözlər: xeyriyyə cəmiyyətləri, ziyalılar, maarifçilər, kasıb, yetim

Məqalədə XX əsrin əvvəlində Bakı şəhərində xeyriyyə cəmiyyətlərinin təşkilini zəruri edən amillər və onların təsis məsələsi araşdırılır. Göstərilir ki, sosial-iqtisadi həyatda burjua münasibətlərinin inkişafı bu məsələdə əsas faktor olmuşdur. Azərbaycanın ilk xeyriyyə cəmiyyəti 1872-ci ildə Bakı şəhərində Həsən bəy Zərdabi tərəfindən yaradılsa da, onların sayı göstərilən əsrin ilk onilliyində sürətlə artmışdır. Həsən bəyin fəallığı ilə “Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti”(1905) yaradıldı. Bundan başqa “Nəşri-maarif”, “Nicat”, “Əmircan Xeyriyyə Cəmiyyəti” təsis edildi və s. Məqalədə qeyd edilmişdir ki, xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaradılmasında əsas maddi və mənəvi dəstəyi burjuaziya, o cümlədən Azərbaycan milli burjuaziyası göstərmişdir. Bu mədəni-maarif cəmiyyətlərinin təsisində və fəaliyyətində ziyalılar fəal iştirak etmişlər. Həmin cəmiyyətlərdə birləşən ziyalılar xalqın gələcəyini maarifdə görərək, əhali arasında maarifin yayılmasına çox diqqət yetirirdilər. Onlar çar hökumətinin maneələrinə baxmayaraq, ölkəmizdə maarifin inkişafında müstəsna rol oynadılar, nailiyyətlər ələdə etdilər. Xeyriyyə və maarifçilik cəmiyyətləri arasında qeyri-müsəlmanlara məxsus olanlar üstünlük təşkil edirdi.

СОЗДАНИЕ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ (НАЧАЛО XX ВЕКА)

Закир Каримов

Ключевые слова: благотворительные общества, интеллигенция, просветители, бедные, сироты

В статье рассматриваются факторы, обусловившие необходимость организации благотворительных обществ в Баку в начале XX века и проблема их создания. Показано, что основным фактором в этом вопросе было развитие буржуазных отношений в социально-экономической жизни. Хотя первое благотворительное общество

Азербайджана было создано в Баку в 1872 году Гасан беком Зардаби, их число быстро росло в первое десятилетие века. Благодаря деятельности Гасан-бека было создано «Бакинское мусульманское благотворительное общество» (1905). Кроме того, были созданы «Наири-маариф», «Ниджат», «Благотворительное общество Амирджана» и др. В статье отмечается, что основную материальную и моральную поддержку созданию благотворительных обществ оказала буржуазия, в том числе азербайджанская национальная буржуазия. В создании и деятельности этих культурно-просветительских обществ активное участие принимала интеллигенция. Объединившаяся в эти общества интеллигенция видела будущее народа в образовании и уделяла большое внимание распространению образования среди населения. Несмотря на препятствия царского правительства, они сыграли исключительную роль в развитии образования в нашей стране и добились замечательных успехов. Среди благотворительных и просветительских обществ преобладали те, которые принадлежали немусульманам

THE ESTABLISHMENT OF CHARITABLE SOCIETIES IN AZERBAIJAN (EARLY 20TH CENTURY)

Zakir Karimov

Keywords: charitable societies, intellectuals, educators, poor, orphan

The article examines the factors that necessitated the organization of charitable societies in Baku at the beginning of the 20th century and the issue of their establishment. It is shown that the development of bourgeois relations in socio-economic life was the main factor in this issue. Although the first charitable society of Azerbaijan was established in Baku in 1872 by Hasan bey Zardabi, their number increased rapidly in the first decade of the century. With the activity of Hasan Bey, the "Baku Muslim Charity Society" (1905) was established. In addition, "Nashri-maarif", "Nijat", "Amirjan Charity Society" were established, etc. The article notes that the bourgeoisie, including the Azerbaijani national bourgeoisie, provided the main material and moral support for the creation of charity societies. Intellectuals actively participated in the establishment and activities of these cultural and educational societies. The intellectuals who united in these societies saw the future of the people in education and paid great attention to the spread of education among the population. Despite the obstacles of the tsarist government, they played an exceptional role in the development of education in our country and achieved

remarkable achievements. Among the charitable and educational societies, those belonging to non-Muslims predominated.

XIX əsrin sonları-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda çoxsaylı ziyalı kadrları yetişmişdi. Amma onların aydın proqramları olan təşkilatları yox idi. Azərbaycan ziyalıları ən çox maarif sahəsində çalışır, xalqın savadlanmasına xüsusi əhəmiyyət verirdilər. Bu ziyalılar tariximizdə “maarifçilər” adlandırılırdı. O, dövrdə maarifçilər Azərbaycan xalqının maddi və mənəvi inkişaf yolunda mədəniyyətin oynayacağı böyük rolü aydın gördükləri üçün bu yolda yorulmadan çalışırdılar. Maarifçilər bütün bu işlərini çar rejiminin maneələri ilə mübarizə apararaq həyata keçirirdilər.

Bu ziyalıların çoxu Azərbaycan mədəniyyətinin və maarifinin inkişaf etməsində yaxından iştirak etməklə yanaşı, siyasətlə də məşğul olurdular. Amma maarifçi olaraq qalan və siyasətlə maraqlanmayan bəzi ziyalılar da vardı.

Hüseyn Baykara yazır ki, XX əsrin əvvəllərində milli ruhda bir çox mədəni, siyasi cəmiyyətlər yaradıldı. Bu cəmiyyətlərə azəri (Azərbaycan-Z.K) burjuaziyası maddi yardım göstərirdi [20, s.138].

Xeyriyyə cəmiyyətləri əsasən Azərbaycanın ən böyük siyasi, iqtisadi, demoqrafik və mədəni mərkəzi olan Bakı şəhərində cəmlənmişdir. XX əsrin əvvəllərində Bakı şəhərində 30-dan artıq xeyriyyə cəmiyyəti fəaliyyət göstərirdi [18, s. 51].

1905-ci ilin yanvarın 9-da Rusiyada başlanmış I rus inqilabının təzyiqi ilə imperator II Nikolay (1894-1917) xalqa bir sıra hüquq və azadlıqları bəxş edən: “17 Oktyabr manifesti”ni, dekabrın 11-də Dumanın çağırılması haqqında qanunu, 1906-cı il martın 4-də “Cəmiyyətlər və ittifaqlar haqqında Müvəqqəti Qaydalar” adlı sənədləri imzaladı. Xüsusən, sonuncu sənədin yaratdığı imkanlardan istifadə edən Azərbaycanın demokratik ruhlu ziyalıları xalqın mənafeyinə yönəlmiş bir sıra mədəni-maarif və xeyriyyə cəmiyyətləri yaratdılar. İlk xeyriyyə cəmiyyətini böyük vətənpərvər Həsən bəy Zərdabi hələ 1872-ci ildə Bakıda yaratmışdır. Təəssüf ki, o uzunömürlü olmamışdır.

Xeyriyyə cəmiyyətinin təşkili uğrunda sonralar mübarizəsini davam etdirən Həsən bəy XX əsrin əvvəllərində yenidən bu məsələyə qayıtmış və bu dəfə “Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti”nin rus və Azərbaycan dillərində nizamnaməsini yazaraq Qafqaz Cəmiyyətləri idarəsinə təqdim etmişdir. Nizamnamə 1905-ci il oktyabrın 10-da Tiflisdə Qafqaz cəmiyyətini qraf Voronstov-Daşkov tərəfindən təsdiq edilmişdir. Cəmiyyətin 1913-cü ildə Bakıda İsabəy Aşurbəyovun “Kaspi” mətbəəsində çap olunan nüsxəsindən məlum olur ki, nizamnamə altı bölmədən və 42 bənddən ibarət olmuşdur. Nizamnamənin sonunda Cəmiyyətin təsisçilərindən 21 nəfərin adları yazılmışdır. Oraya- kommersiya müşavir Hacı Zeynalabdin Tağıyev, “Əkinçi” qəzetinin sabiq redaktoru, “Kaspi” və “Həyat” qəzetlərinin əməkdaşı Həsənbəy

Məlikov (Zərdabi), “Kaspi” qəzetinin redaktoru-naşiri, “Həyat” qəzetinin nəşiri Əli Mərdan bəy Topçubaşov, “Həyat” qəzetinin keçmiş redaktoru Əhməd Ağayev, “Həyat” qəzetinin redaktoru, doktor Əlibəy Hüseynzadə, Bakının nəcabətli fəxri vətəndaşları - İsmayıl bəy Cəfəraliyev, Hacı Aslan Aşurov, Bakının birinci dərəcəli gildiya taciri İsabəy Səfəraliyev, doktorlar-Əbdulxalıq Axundov, Məmmədrzabəy Vəkilov, Həsənbəy Ağayev, Duma üzvləri-Kərbəlayi Nəcəfqulu Sadıqov, Kərbəlayi İsrail Hacıyev, Həsənağa Həsənov, Hacı Həsən Atamalıyev, Bakının birinci dərəcəli gildiya taciri Mirzə Əsədullayev, praporşik Əsədbəy Səlimxanov, Bakı tacirləri Ağabala Quliyev, Nəcəf Əmiraslanov daxil idi [1, v.14]. Cəmiyyətin ilk iclasında onun 11 nəfərdən ibarət heyəti seçilmişdir. Hacı Zeynalabdin Tağıyev idarə heyətinin sədri, İsrail Hacıyev müavini, Hacı Mustafayev xəzinədar, Əhməd bəy Ağayev katib, Əsədulla Əhmədov, İsmayıl bəy Səfəraliyev, Həsən bəy Zərdabi, Əlimərdan bəy Topçubaşov və başqaları idarə heyətinin üzvləri idilər.

Cəmiyyətin 1905-ci ilə aid olan sənədlərindən birindən məlum olur ki, onun fəxri sədrliyinə Bakı qubernatoru knyaz M.N.Nakaşidzenin həyat yoldaşı Adeland Lvovna Nakaşidze seçilmişdi. H.Z.Tağıyevin həyat yoldaşı Sona xanım Tağıyeva isə idarə heyətinin fəxri üzvləri arasında idi. Cəmiyyətin maliyyələşdirilməsi əsasən H.Z.Tağıyevin və digər Bakı milyonçularının üzvlərinin üzərinə düşürdü. Cəmiyyətin ideya istiqamətinin keşiyində isə Həsənbəy Zərdabi və onun həmfikirliyi dururdu. Nizamnamənin birinci bəndində göstərilirdi ki, Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin məqsədi müalicəxanalarda, əlillər evlərində, digər xeyriyyə müəssisələrində əldən düşmüş qocaları saxlamaq, habelə kasıb müsəlman uşaqlarının orta və ali tədris müəssisələrinə daxil olub, təhsillərinin başa vurmasına maddi yardım göstərməkdir. Cəmiyyət kasıb müsəlmanlara paltar, yemək verilməsini, mənzillərində tibbi xidmət göstərilməsini, nadir hallarda isə pul vəsaitinin verilməsini və tədris haqqının ödənilməsini də nəzərdə tuturdu.

Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti ilə yanaşı şəhərin ayrı-ayrı kəndlərində də xeyriyyə cəmiyyətləri yaranmağa başlanmışdır. Bunlardan biri 1894-cü ilin noyabrında yaradılmış Balaxanı Xeyriyyə Cəmiyyəti idi. Onun Nizamnaməsi 1894-cü il noyabrın 26-da təsdiq edilmiş, ilk sədri Adam Fedoroviç Bierinq olmuşdur. Cəmiyyətin nizamnaməsində deyilirdi ki, onun məqsədi neft mədənlərində yaşayan yoxsul əhəlinin maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaqdır. Məhz buna nail olmaq üçün cəmiyyət öz qüvvəsi ilə dolana bilməyənləri paltarla, yeməklə və yatacaqla təmin edir. Kasıb və yetim uşaqların peşə məktəblərində pulsuz oxumasını təşkil edir, bəzi hallarda kasıblara hər adam başına ildə 300 rubldan artıq olmayaraq suda verir, gecələmə yerlərində ucuz yeməxanlar açır [2, v.4, 22].

1911-ci il yanvarın 4-də təsis olunmuş Şüvəlan “Millət bağçası” [3 , v.1-9] və 1916-cı ilin aprel 30-da yaradılmış Əmircan Müsəlman Xeyriyyə

[19,s.7] cəmiyyətlərinin faydalı fəaliyyətlərini xüsusilə qeyd etməliyik. Şüvəlan “Millət bağçası” cəmiyyəti Bakı əsilzadələrindən İsrəfil Hacıyev, Bakı taciri İsmayıl Tağıyev, ali müsəlman silkinin nümayəndələri Hüseyn bəy Xanlarov, Əliqulu bəy Xanlarov, Kərim bəy Sultanov və Rza bəy Səlimxanov tərəfindən yaradılmışdır. Əmircan Xeyriyyə Cəmiyyətinin təsis edilməsinin təşəbbüsçüləri isə kəndin sakinləri Xeyrulla Heybətov, Süleyman Rzayev, Zeynal Zeynalov, Məhəmmədhüseyn Babayev, Piri Zeynalov və Heydər Ramazanov olmuşdur.

XX yüzilliyin əvvəllərində Bakıda xeyli əhali Bəhai dini təriqətinə etiqad edirdi. Onların hətta şəhərin Çadrovı (indiki Mirzəağa Əliyev) küçəsində məscidləri də fəaliyyət göstərirdi. Bəhailər inanırdılar ki, bu təriqəti qəbul edənlər ölməzlər. Ona görə də xeyli azərbaycanlılar, o cümlədən Bakının ən varlı milyonçusu Ağa Musa Nağıyev də bu təriqəti qəbul etmişdi. Bu məsələ Bakı şəhər idarəsinin Cəmiyyətlər və təşkilatlar şöbəsinin 13 yanvar 1910-cu il tarixi iclasında müzakirə edilərək “Ruhaniyyə” Cəmiyyətinin Nizamnaməsi və Bakı Bəhai təşkilatının yaradılması təsdiq edilir. Nizamnamədə deyilirdi ki, cəmiyyətin məqsədi Bakı ərazisində yaşayaraq, bəhai təriqətinə mənsub olan əhali arasında savadın və ibtidai təhsilin yayılmasına nail olmaqdan ibarətdir [4, v. 1, 9, 10].

1907-ci il iyulun 20-də Bakıda Dağıstan dağlılarının Qarşılıqlı yardım cəmiyyəti yarandı. Cəmiyyət öz üzvlərinə vəsait verir, pulsuz tibbi və hüquqi kömək göstərir, xəstələr və uşaqlar, işsizlər üçün pansionlar, yataqxanalar açır, məktəblər, qiraətxanalar, ticarət köşkləri, həmçinin konsert-tamaşalar, kütləvi mühazirələr təşkil edirdi. Bu tədbirlərdən toplanan vəsait isə Cəmiyyətin fonduna daxil olurdu. Cəmiyyət əsasən Dağıstan ərazisindən gəlib Bakı şəhərində yaşayan, onun müəssisələrində işləyənlər üzv ola bilərdilər [5, v. 558].

Bakıda xeyriyyə və maarifçilik cəmiyyətləri arasında qeyri-müsəlmanlara məxsus olanları üstünlük təşkil edirdi. Bu şəhərin çoxmillətli tərkibindən, qeyri-müsəlmanların siyasi və mədəni səviyyəsinin yüksək olmasından irəli gəlirdi. XX əsrin əvvəllərində L.M.Bergerin (Bakıda ravvin idi) sədrliyi ilə “Bakı Yəhudi Cəmiyyəti” yaradılmışdı. Cəmiyyət vəsaiti hesabına Bakıda bir sinaqoq, kişi və qadın məktəbləri, ictimai kitabxana, qiraətxana və s.fəaliyyət göstərirdi [6, v.560].

1907-ci ilin yanvarında Varşavada yaradılmış “Yəhudi cəmiyyəti”nin həmin ilin oktyabrında Bakıda şöbəsi fəaliyyətə başladı. Şöbə Bakıda yaşayan Janno Yakovleviç Georqenburqerin 1907-ci il sentyabrın 25-də Bakı şəhər idarəsi rəisinə yazdığı ərizə əsasında yaradılmışdır. Cəmiyyətin Bakı şöbəsinə Mosey Tron başçılıq edirdi [27, v.1-6].

1911-ci ildə Bakıda yəhudilərə məxsus “Talmud-Tora” adlandırılan digər bir cəmiyyət yaradılmışdı. Təşkilatın məqsədi savad, ibtidai və peşəkar

təhsili yaymaq idi. Təşkilat Bakıda yəhudi məktəbləri açır, yəhudi dili və dininin tədrisini təşkil edirdi [7, v.10].

1907-ci ilin avqustun 22-də yaradılmış “Bakı şəhəri və onun mədən rayonları həkimlərinin köməkçiləri” cəmiyyəti tibbi işçilərinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə məşğul olurdu. Təşkilatçıları N. Tisibulski, İ. Novitski, M. Lozinski kimi tibbi işçilərindən ibarət idi [8, v.394].

1906-cı ilin oktyabrın 3-də Bakılı tacir İosif Dadiyani tərəfindən “Bakı-Gürcü Xeyriyyə Cəmiyyəti” nin əsası qoyuldu. Cəmiyyətin məqsədi Bakı şəhəri və onun ətrafında yaşayan, cinsindən, yaşından, səviyyəsindən və mənşəyindən asılı olmayaraq, kasıb şəxslərə maddi və mənəvi cəhətdən yardım etmək idi. Cəmiyyət ehtiyacı olan kəsləri paltar, yemək və evlə, xəstələri dərmanla təmin edir, xəstəxanalar tikdirir, ölümləri dəfn edirdi və s. Bir qədər sonra bu cəmiyyət öz fəaliyyətini dayandırdı [9, v.1-7]. Onun əvəzində yeni “Bakı gürcü xeyriyyə cəmiyyəti” yaradıldı. Əvvəlki cəmiyyətin bütün üzvləri bura qəbul edildi [10, v.412-413].

1903-cü ildə Bakıda yaranmış Roma-Katolik Xeyriyyə Cəmiyyətinin 1905-ci ilə aid hesabından aydın olur ki, həmin ildə cəmiyyətin 102 üzvü olmuşdur. Osipçuk Mixailina, Riçard Mariya və Nobel cəmiyyətin fəxri üzvləri idilər. V. Smolonski isə sədr seçilmişdi. 1905-ci ildə cəmiyyətin yanında Roma Katolik dini məzhəbinə uyğun xüsusi uşaqların oxuması üçün xüsusi məktəb fəaliyyət göstərirdi. Burada şagirdlərə rus, polyak, alman dilləri, riyaziyyat, rəsm və s. fənnlər tədris edilirdi [11, v.1-6].

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Bakıda yaşayan ermənilərin üç xeyriyyə cəmiyyəti fəaliyyət göstərirdi. Birinci erməni xeyriyyə cəmiyyəti Qarabağlı erməni doktoru Rüstəmyan tərəfindən XIX əsrin 80-ci illərində təsis edilmişdi. İkinci erməni cəmiyyəti isə 1899-cu ildə Daxili İşlər Naziri Qoremykin tərəfindən “Bakı-Erməni İnsansevərlik Cəmiyyəti” adı ilə təsdiq edilmişdir [12, v.499]. Erməni icmasının üçüncü cəmiyyəti 1907-ci ilin iyununda “Bakı-Erməni Mədəniyyət İttifaqı” adı ilə yaradılmışdır. Onun da məqsədi Bakı quberniyasındakı ermənilərin mədəni və iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq erməni dilini qorumaq və inkişaf etdirmək, erməni teatrını inkişaf etdirmək, erməni folklorunu toplayıb nəşr etmək və erməni mədəniyyətini təbliğ etmək idi [13, v.590].

XX əsrin əvvəllərində Bakıda T. Şevçenko adına Ukrayna “Prosvita” Cəmiyyəti fəaliyyət göstərirdi. Cəmiyyətin nizamnaməsi 1907-ci ildə Bakı şəhər rəhbəri polkovnik Şubinski tərəfindən təsdiq edilmişdi. Cəmiyyətin təsisçiləri Bakı sakinləri birinci dərəcəli kapitanın həyat yoldaşı V. Qolovnya, mülkü müşavir L. Kobilyanski, dağ mühəndisi S. Remennikov, zadəgan İ. Lizegub, kollec assessorları K. Melnikov və P. Mişon, Kommersiya məktəbinin müəllimi V. Sredin idilər. Cəmiyyətin məqsədi Bakı şəhərində yaşayan Malorossi (Ukrayna) əhalisinin mədəni-maarif sahəsində inkişafına

yardım etmək idi. Cəmiyyət əsasən üzvlərindən topladığı üzvlük haqqı, ianələr, konsert və tamaşalardan əldə edilmiş vəsaitlər hesabına yaşayır və bu kapitaldan lazımi köməkliklər göstərir, xeyriyyə işlərində iştirak edirdi [24, v.542].

XIX əsrin sonu XX yüzilliyin əvvəlində Bakıda yenə onun qeyri-müsəlman sakinlərinə məxsus daha bir neçə xeyriyyə cəmiyyətləri fəaliyyət göstərirdi. Belə ki, alman icmasının Bakıdakı bir neçə cəmiyyəti mövcud idi. Bunlardan biri 1907-ci il iyulun 20-də yaradılmış "Bakı Yevangel-Lüteran Qadınlar Xeyriyyə Cəmiyyəti" idi [14, v.2]. Cəmiyyətin təsisçiləri Bakıdakı protestant keşişinin arvadı E. Tsimmerman, E. Loter, birinci gildiya tacirinin arvadı L. Kayzer, Poti meşşanının arvadı E. Ekdən ibarət Bakılı alman qadınları idilər. Bu cəmiyyətin yaradılmasında məqsəd Bakı şəhərində yaşayan Yevangel-Lüteran təriqətinə mənsub olan və ehtiyac hiss edənlərə maddi köməkdən ibarət idi. Almanların digər bir qadın təşkilatı "Qızlara yardım edən Yevangel cəmiyyəti" adlanırdı. Bu cəmiyyət Bakı alman icmasının nümayəndələri Z.F.Bolton, E.Fon Şmiyer, E.V.Ştreker və başqalarının təşəbbüsü ilə yaradılmışdı və özündən əvvəl yaradılmış təşkilatın bir növ davamı idi. Onun nizamnaməsində deyilirdi ki, cəmiyyət Yevangel dini təriqətinə etiqad edən qızların zərərli, normal olmayan yola düşməməsi və mənəvi cəhətdən sağlam ruhda böyüməsi üçün yaradılmışdır [22,v.4].

Dövrün xeyriyyəçilik-maarifçilik tarixində "Müsəlmanlar arasında savad yayan Nəşri-maarif Cəmiyyəti" önəmli yer tuturdu. 1906-cı ilin martın 4-də Bakı şəhər quberniyası Cəmiyyətlər və ictimai təşkilatlar üzrə İdarəsinin iclasında müzakirə edilərək bu Cəmiyyətin təsis qərarına alındı. Noyabrın 24-də Cəmiyyətin ilk ümumi yığıncağı keçirildi [15, v.47-48].

Xeyriyyəçilik-maarif hərəkatının önündə gedən təşkilatlarından biri də 1906-cı ilin martında yaradılmış "Nicat" cəmiyyəti idi. Cəmiyyətin nizamnaməsi 1906-cı ilin avqustun 22-də Bakı qubernatoru tərəfindən təsdiq olundu. [16, v.7]

1906-cı ildə tacir və ruhanilər Bakı Müsəlman Ruhani "Səadət" cəmiyyətini təsis etdilər. Cəmiyyətin Nizamnaməsi 1907- ci ilin iyunun 7-də təsdiq olundu. "Səadət" in sədri mərdəkanlı Axund Molla Ələkbər Abas Quluzadə idi. Cəmiyyətin Nizamnaməsində deyilirdi ki, cəmiyyət Bakıdakı dini təhsil ocaqlarının yeni əsaslar üzərində təşkil olunması məqsədi ilə yapaılır. H.Baykara yazırdı ki, cəmiyyətə məxsus "Səadət" məktəbinə türk (Azərbaycan) kapitalistləri maddi yardım göstərirdi [17,v.4].

1907-ci il oktyabr ayının 11-də Bakıda yaşayan bir qrup xristian-molokan Bakı şəhər rəhbərinə xüsusi müraciət edərək, "Bakı Xristian-Molokan Cəmiyyəti"nin və onun nizamnaməsinin təsdiq edilməsini xahiş etmişlər. Bakı şəhər rəhbərliyinin ictimai təşkilatlar və cəmiyyətlər üzrə 1907-ci il noyabr ayının 9-da keçirilən iclasında bu məsələ müzakirə olunmuş, xahiş nəzərə

alınaraq Bakı şəhərində xristian-molokanların cəmiyyəti və onun nizamnaməsi təsdiq edilmişdir. Həmin cəmiyyət 1913-cü ilin aprel ayının 25-nə qədər fəaliyyət göstərmişdir.

Cəmiyyətin əsas məqsədi Bakı və onun ətraf rayonlarında yaşayan molokanları vahid bir cəmiyyət ətrafında birləşdirmək, onların dini və mənəvi inkişafını təmin etmək, üzvlərini tərbiyə etmək və maddi cəhətdən müdafiə etməkdən ibarət idi. Cəmiyyət Bakı şəhərində ibadət evləri, məktəblər, kitabxanalar və oxu salonları açmış, həmçinin molokanlara aid dini və mənəvi məzmun daşıyan kitablar və jurnallar nəşr etdirmiş, özünə xüsusi yardım kassası vasitəsilə xəstələrə və ehtiyacı olan üzvlərinə hər cür kömək göstərmişdir. Təşkilatın gəliri üzvlük haqqından və könüllü şəkildə verilən ianələrdən ibarət idi.

1908-ci ildə Yelizavetpol (Gəncə) şəhərində xeyriyyəyönümlü 15 mədəni-maarif cəmiyyəti fəaliyyət göstərirdi. Onlardan ən nüfuzlusu Ə.Rəfibəylinin təşəbbüsü ilə yaradılmış Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti idi. Cəmiyyətin Nizamnaməsi 1906-cı ilin iyunun 30-da Yelizavetpol qubernatoru A.Kolaçev tərəfindən təsdiq olundu. Cəmiyyətin kasıb müsəlman uşaqlarının imperiyanın və eləcə də onun hüduqlarından kənardakı orta və ali təhsil ocaqlarında təhsil almalarına, sağlamlıq müəssisələrində müalicə almalarına kömək göstərmək məqsədini güdürdü. Cəmiyyət iş qabiliyyəti olmayan yaşlı və xəstələri öz himayəsinə alırdı. Nizamnamədə kasıb uşaqlara və kimsəsizlərə peşə öyrədilməsi nəzərdə tutulurdu [26, v.1].

XX əsrin əvvəllərində mərkəzi Bakıda Tiflisdə yerləşən “Müqəddəs Nina” “qadın xeyriyyə cəmiyyətinin şöbəsi və “Hidayət” cəmiyyəti də fəaliyyət göstərirdi. “Müqəddəs Nina” məktəbi Şamaxı şəhərində 11 il (1848-1859) fəaliyyət göstərdikdən sonra 1859-cu ilin mayın 30-da baş verən zəlzələ səbəbindən 1861-ci ildə Bakı şəhərinə köçürüldü. Eyni zamanda “Müqəddəs Ninan” cəmiyyətinin Bakı şöbəsi təşkil edildi. Cəmiyyətin Bakı şöbəsi üzvləri arasında xeyli fəal azərbaycanlı qadınlar-Xonça xanım Vəzirova, Xədicə xanım Haqverdiyeva, Çimnaz xanım və Balaxanım Bakıxanovalar və başqaları var idi.

“Hidayət” cəmiyyəti Bakı şəhərində qayda-qanunları gözləmək, qoçuların özbaşnılaşına və cinayətlərinə qarşı mübarizə aparmaq məqsədi ilə yaradılmışdır. 1904-cü ildə Bakı şəhərinin general-qubernatoru, Cəmiyyətin Əhməd bəy Ağayev tərəfindən yazılmış nizamnaməsini təsdiq etdi. 1910-cu ildə Bakıda təşkil olunmuş “Səfa” cəmiyyətinə H.Z.Tağıyev maddi yardım göstərirdi.

Bu dövrdə Naxçıvan, İrəvan, Şəki, Şuşa, Zaqatala kimi şəhərlərimizdə də xeyriyyəyönümlü təşkilatlar fəaliyyət göstərirdi.

Beləliklə, yuxarıda göstərilən faktlar XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda xeyriyyəçilik mühitinin canlandığına dəlalət edir. Bu da ehtiyacı olan

insanların maddi vəziyyətinin yaxşılaşmasında, əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə xeyriyyə cəmiyyətlərinin əsas mərkəzi Bakı şəhəri olsa da, qəzalarda da belə cəmiyyətlər təşkil olunmuşdur. Bakı şəhərində xeyriyyəçilik mühiti daha çox beynəlmiləl səciyyə daşımışdır.

Ədəbiyyat

1. Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin Nizamnaməsi // Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi 395
2. Bakıda Balaxanı Xeyriyyə Cəmiyyətinin Nizamnaməsi // Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi 202
3. Bakıda Şüvəlan Müsəlman maarif cəmiyyətinin “Millət bağçası” haqqında iş // Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi 134
4. Bakı Ruhaniyyə Bəhai Cəmiyyətinin yaranması haqqında iş // Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi 127
5. Bakı şəhərində, onun neft mədənləri və zavod rayonlarında yaşayan Dağıstanlı dağlılarının qarşılıqlı yardım cəmiyyətinin Nizamnaməsi // Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 428, siyahı 2, saxlama vahidi 157
6. Bakı -Yəhudi Cəmiyyəti .Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi//fond 428, siyahı 2, saxlama vahidi 157, vərəq 560
7. Bakı -Yəhudin Maarif Cəmiyyəti Talmud-Toranın yaradılması haqqında iş. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi//fond 428, siyahı 2, saxlama vahidi 143
8. Bakı şəhəri və onun mədən rayonları həkimlərinin köməkçiləri Cəmiyyəti Bakı,1907 //Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 428, siyahı 2, saxlama vahidi 157
9. Bakı-gürcü xeyriyyə cəmiyyəti yaranması haqqında iş //Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi.199,
10. Bakı Gürcü Xeyriyyə Cəmiyyətinin Nizamnaməsi//Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 498, siyahı 2, saxlama vahidi.157,
11. Bakı Roma Katolik Cəmiyyəti İdarə heyətinin 1905- ci il üçün hesabatı//Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi.99
12. Bakı erməni İnsansevərlər Cəmiyyətinin Nizamnaməsi. Bakı,1899-cı il//Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi. fond 498, saxlama vahidi.157,

13. Bakı erməni Mədəniyyət Cəmiyyəti//Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi. fond 498, saxlama vahidi 157,
14. Bakı Yevangeliya Lüteran Qadınlar Xeyriyyə Cəmiyyəti//fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi. 2
15. Bakı quberniyasında müsəlmanlar arasında maarifi yayan Cəmiyyəti “Nəşri- maarif”Cəmiyyətinin nizamnaməsi //Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi , fond 46 ,siyahı.2, iş157, v .47-48
16. Bakı Müsəlman Maarif Cəmiyyəti “Nicat”ın yaranması haqqında iş. //Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 42, siyahı 2, saxlama vahidi 78,
17. Bakı Müsəlman “Səadət” Ruhani Cəmiyyətinin Nizamnaməsi// Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi , fond .46, siyahı.2, saxlama vahidi.456
18. Cavadov C. Azərbaycanda xeyriyyəçilik hərəkatı (XIX əsrin sonu və XXəsrdə). Bakı: Elm,1999. 225 s
19. Əmircan Xeyriyyə Cəmiyyətinin yaranması haqqında iş//Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi 88
20. Hüseyn Baykara .Azərbaycan istilal mübarizəsi tarixi. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı . Bakı, 1992
21. Kərimov Z. “Müqəddəs Nina “nın Bakı səhifələri:- Tarix,İnsan və Cəmiyyət -2020. 3 (30). s.136-142
21. Qılman İ. Xeyriyyə və maarif cəmiyyətləri. “Bərəkət”qəzeti, 10 sentyabr 1991-ci il
- 22. Qızlara yardım edən Yevangel cəmiyyəti**// Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi 154,
23. Mahmud İsmayıl, İbrahimov M. El atası, Bakı: Azərnəşr, 1994. 124 s.
24. Məmmədov X. Azərbaycan milli hərəkatı (1875-1918-ci illər). Bakı: Sabah, 1996. s.74
24. T.Q.Şevçenko adına Ukrayna “PROSVİTA” cəmiyyətinin nizamnaməsi.// Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 498, siyahı 1, saxlama vahidi 157
25. Süleymanov M, Nağıyev A.M, Bakı, 1994. s.14
26. Yelizavetpol Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin nizamnaməsi // Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 421, siyahı 1, saxlama vahidi 1
27. Yəhudi-ərazi Cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin yaradılması haqqında iş. //Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi 215